

□ İSLÂM TARİHİ. İslâm tarihinde biyografi (biyografya) kitapları “siyer, terâcim, tabakat, vefeyât” gibi isimlerle anılır. Bunlardan siyer / sîret, özellikle Hz. Peygamber’in hayatına dair eserler için kullanılan bir terim şeklinde yaygınlık kazanmış olmakla birlikte diğer biyografiler için de kullanılmaktadır. Meselâ Bahâeddin İbn Şeddâd’ın Selâhaddin-i Eyyûbî’ye dair *en-Nevâdirü’s-sultânîyye ve’l-mehâsinü’l-Yûsufiyye* adlı eseri *Sîretü Şalâhiddin (es-Sîretü’l-Yûsufiyye)* adıyla da bilinmektedir. Zehebî’nin çok sayıda meşhur kişinin biyografisini içeren *Siyeru a’lâmi’n-nübela’*’sı da böyledir. Terâcim “biyografi” (tercüme-i hâl) anlamındaki “terceme” kelimesinin çoğuludur. Tabakat temelde belirli bir yaş, meslek, görev, nesil, unvan, mezhep, tarikat ve coğrafyaya mensup olmaları dolayısıyla ortak bir grup (tabaka) oluşturan kişilerin biyografilerine yer verilen bir tür olmakla birlikte genellikle biyografi kitaplarına da bu ismin verildiği görülmektedir. Vefeyât kitapları ise vefat tarihlerini esas alan biyografik eserlerdir.

İslâm tarihinde biyografi yazımının özellikle Hz. Peygamber’in, sahâbe, tâbiîn ve sonraki nesillerin, Resûl-i Ekrem’in hadislerini nakleden râvilerin hayatını tesbit etmek amacıyla orijinal bir tür olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Gibb, s. 54; Rosenthal, s. 93; Makdisi, XXXII/4 [1993], s. 371). Bu türün daha ziyade Araplar’ın nesep bilgisine karşı gösterdikleri ilgiden kaynaklandığını ileri sürenler de vardır (İA, XI, 591). Zamanla biyografi türü içerik zenginliği kazanarak toplumun hemen her kesiminden çeşitli alanlarda meşhur kişileri konu edinmiş ve İslâm’ın ilk asırlarından itibaren çok sayıda biyografi kitabı telif edilmiştir. Bunlardan İslâm tarihini ilgilendirenler şöylece sıralanabilir: Tek kişiyi ele alan biyografi eserlerinin başında Hz. Peygamber’in hayatını ve faaliyetlerini anlatan siyer kitapları gelmektedir. İbn İshak, İbn Hişâm, Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, İbn Seyyidünnâs, Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, Makrîzî, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, Şemseddin eş-Şâmî ve Nûreddin el-Halebî’nin eserleri bunların en meşhurlarıdır. Siyer kitapları dışında sadece bir kişiyi konu alan biyografi kitaplarından Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin *Menâkıbü ‘Ömer b. Haţţâb ve Menâkıbü Ahmed b. Hanbe’lî*, Bahâeddin İbn Şeddâd’ın Selâhaddin-i Eyyûbî’ye dair *en-Nevâdirü’s-sultânîyye*’si, İbn Abdüzzâhir’in I. Baybars hakkındaki *er-Ravzü’z-zâhir fi sîretil-Melikî’z-Zâhirî*, Bedreddin İbn Kâdî Şühbe’nin Nûreddin Mahmud Zengî’ye dair *ed-*

Dürri’ş-şemîn fi sîreti Nûreddin’i, Ahmed b. Muhammed el-Makkarî’nin Kâdî İyâz hakkındaki *Ezhârü’r-riyâz fi aĥbârî ‘İyâz*’ı zikredilebilir. Öte yandan bazı müellifler kendi hayatlarını anlatan eserler (otobiyografi / sîre zâtiyye) yazmışlardır. İbn Münkız’ın *Kitâbü’l-İ’tibâr*’ı, İbn Haldûn’un *et-Ta’rif bi’bni Haldûn*’u ve Bâbü’ün *Bâbü’r-nâme*’si bunlardandır.

Birden fazla kişinin ortak özelliklerine göre gruplandırılarak ele alındığı tabakat kitapları biyografi yazımının en önemli ilk türleri arasındadır. İslâm dünyasında en eski ve en meşhur tabakat kitaplarının başında İbn Sa’d’ın *et-Tabakâtü’l-kübrâ (Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebir)* adlı eseri gelmektedir. Kitap Hz. Peygamber’den sonra sahâbe, tâbiîn, tebeu’t-tâbiîn ve ardından gelen nesli çeşitli açılardan gruplandırarak biyografilerine yer vermektedir. İlk iki cildi teşkil eden Resûlullah’ın siyerinden sonra sahâbe İslâm’ı kabul tarihleri ve kaldıkları gazvelere göre beş tabaka halinde incelenmiştir: Bedir Gazvesi’ne katılan muhâcirîn ve ensar, Habeşistan’a hicret edenler ve Uhud Gazvesi’ne katılanlar, Hendek gazvesiyle sonrasındaki gazvelere katılanlarla Mekke’nin fethinden önce müslüman olanlar, Mekke’nin fethi sırasında ve daha sonra müslüman olanlar, Hz. Peygamber’i çocukluğunda görenler. İbn Sa’d bunların ardından mekân unsurunu dikkate alıp sahâbileri yeni bir tasnife tâbi tutmuş ve Medine’de yaşayanlara öncelik tanımak suretiyle Mekke, Tâif, Yemen, Yemâme ve Bahreyn, Kûfe, Basra, Medâin, Horasan, Suriye, el-Cezire ve Mısır’a yerleşmiş olanlardan bahsetmiştir. Tâbiîn nesli, genellikle yirmi ile on yıllık yaş farklarına ve yaşadıkları şehirlere göre tabakalara ayrılmış, daha sonra tebeu’t-tâbiîn ile ondan sonra gelenler sıralanmıştır. Eserin son cildi kadın sahâbilere ayrılmıştır. Endülüslü âlimlerden Sâid el-Endelüsî (ö. 462/1070) dört bab ve on fasıl halinde düzenlediği *Tabakâtü’l-ümem (Kitâbü’t-Ta’rif bi-tabakâti’l-ümem)* adlı eserinde insan topluluklarını ırk, dil, din, kültür ve bilimsel gelişmeye katkıları açısından sınıflandırarak çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Eserde biyografiler bir dünya ve medeniyetler tarihi bağlamında ele alınmış olup daha kapsamlı bir yapı arzeder. Sâid el-Endelüsî, İlkçağ’larda dünya üzerinde yedi milletin yaşadığını belirtir ve bunları Persler, Kaldeliler, Yunanlılar, Mısırlılar (Kıptîler), Türkler, Hintliler ve Çinliler şeklinde sıralar. Onun yaptığı bir başka tasnifte milletler bilime katkıda bulunanlar (Hintliler, Persler, Kaldeliler, Yunanlılar, Romalılar, Mı-

sırlılar, Araplar ve İsrâiloğulları) ve kayda değer herhangi bir katkısı olmayanlar (Çinliler ve Türkler) şeklinde ele alınmaktadır.

Bazı tabakat kitapları felsefe, tıp ve tabiat bilimlerinde şöhret kazanmış kişilerin biyografilerini içermektedir. Endülüslü hekim, tıp ve felsefe tarihçisi İbn Cülcül (ö. 384/994 [?]) *Tabakâtü’l-eṭṭbbâ’ ve’l-ḥükemâ’* adlı eserinde farklı dönemlerde yaşamış çeşitli milletlere mensup elli yedi ünlü bilgin ve filozofu dokuz grup halinde incelemiştir. Birinci tabakada “tabiat felsefesinden ve yüce hikmetten söz edenler” başlığı altında Hermes, Asclepius ve Apollon’dan söz edildikten sonra diğer tabakalara geçilmekte, eserin son tabakasını Endülüslü filozof ve tabipler oluşturmaktadır. Ali b. Zeyd el-Beyhakî, Ebû Süleyman es-Sicistânî’nin Yunan filozoflarının biyografisini içeren *Şivânü’l-hikme* adlı eserine yazdığı *Tetimmetü Şivânî’l-hikme*’sinde Huneyn b. İshak’tan başlayarak kendi zamanına kadar astronomi, felsefe, matematik ve fizik alanında yetişmiş 111 âlimin biyografisini yer vermiştir. İbnü’l-Kiftî’nin alfabetik düzenlediği *İḥbârü’l-‘ulemâ’ bi-aĥbârî’l-ḥükemâ’*’sında mantık, felsefe, matematik, astronomi, botanik ve tıp alanında 414 Grek, Süryânî ve İslâm bilgin-düşünüründen söz edilmektedir. Eserin adı bazı nüshalarında *Tabakâtü’l-ḥükemâ’ ve aşĥâbî’n-nü-cûm ve’l-eṭṭbbâ’* şeklinde kaydedilmektedir. Ünlü göz hekimi İbn Ebû Usaybia, *‘Uyûnü’l-enbâ’ fi tabakâti’l-eṭṭbbâ’* adlı eserinde on beş bölüm (tabaka) halinde Grek, Roma, Hint, Süryânî ve İslâm hekimlerinin hayatlarını, eserlerini ve tıp ilmine katkılarını anlatmış, ayrıca Eflâtun, Aristo, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd ve Sühreverdi el-Maktûl gibi ünlü bilgin ve kelâmcılara yer vermiştir.

İslâm tarihiyle ilgili pek çok eser biyografik bilgiler içermesi dolayısıyla birer tabakat kitabı özelliği taşır. Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî’nin (ö. 664/1266’dan sonra) *Tabakât-ı Nâsırî*’si umumi bir İslâm tarihi olmakla birlikte aynı zamanda bir tabakat kitabıdır. Müellif Hz. Âdem’den itibaren kendi dönemine kadar gelen şahısları yirmi üç bölüm halinde gruplandırmış ve dönemin olaylarını aktarmıştır. İskender Bey Münşî’nin *Târîh-i ‘Âlem’ârâ-yı ‘Abbâsi* adlı tarihinde özellikle devlet adamlarının biyografilerine geniş yer ayrılmıştır. Yemenli tarihçi Muhammed b. Yûsuf el-Cenedî’nin *Kitâbü’s-Sülûk fi tabakâti’l-‘ulemâ’ ve’l-mülûk’ü (Tabakâtü’l-Cenedî)* Yemenli olan veya Yemen’e gelmiş bulunan sahâbiler, tâbiîn, tebeu’t-tâbiîn, ka-

dılar, âlimler, edip, şair ve mutasavvıflardan, 730 (1330) yılına kadar Yemen'de hüküm süren Resûlî hükümdarlarıyla vezir ve emîrlerinden bahseden bir tabakat kitabıdır. Zehebî (ö. 748/1348) Hz. Peygamber döneminden başlayıp kendi zamanına kadar gelen *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde her on yılı bir tabaka kabul ederek önemli kişileri yetmiş tabaka halinde gruplandırmış ve ölüm tarihlerini dikkate alarak biyografilerine yer vermiş, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da ise sahâbeden itibaren İslâm dünyasının seçkin kişilerini yaklaşık kırk tabakada incelemiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*, Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un mukaddimesi, I, 100, 103).

İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282), İslâm'ın başlangıcından eserin yazıldığı döneme kadar herhangi bir alanda meşhur olmuş kadın ve erkek 800'den fazla kişinin biyografisini anlattığı *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı alfabetik eseri muhtevasının çeşitliliği bakımından İslâm tarihinde biyografi yazımında en eski örnek kabul edilmektedir. Daha önce telif edilen eserler yalnız sahâbe, tâbiîn, müfessirler, fakihler, şairler, nahivciler, Şâfiiler, Hanbelliler yahut bir bölge veya şehre mensup kişiler gibi belli gruplara tahsis ediliyor ve asırlara göre düzenleniyordu. *Vefeyâtü'l-a'yân*'da sultanlar, emîrler, vezirler, eşraf, nahiv, lugat ve kıraat âlimleri, müfessirler, muhaddisler, kelâmcılar, çeşitli mezheplere mensup müctehidler, fakihler, kadılar, zâhidler, mutasavvıflar, mühendisler, filozoflar, astronomlar, astrologlar, tabipler, edip ve şairler, tarihçiler, coğrafyacılar, nesep âlimleri ve mûsikînaslar gibi çok farklı kesimlerden isimler yer almaktadır. Kütübî'nin *Fevâtü'l-Vefeyât*'ı ve İbnü'l-Kâdî'nin *Düretü'l-ħicâli*'i başta olmak üzere esere yazılan zeyiller de önemlidir. Safedî'nin (ö. 764/1363) Muhammed isimli kişilere öncelik verdikten sonra alfabetik düzenlediği *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ı din, devlet, ilim ve sanat adamlarıyla tasavvuf erbabına dair 14.000 biyografiyi içermektedir. İbn Tağrıberdî bu eser için zeyil olarak kaleme aldığı *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfi*'sinde Memlûkler'in kuruluşundan 862 (1458) yılına kadar yaşayan 3000'e yakın sultan, emîr, âlim ve şairle sahalarında meşhur olmuş kişilerin biyografilerini alfabetik sırayla kaydetmiştir. Safedî ayrıca *A'yânü'l-ʿaşr* ve *a'vânü'n-naşr* adlı eserinde çağdaş 2017 kişinin biyografisini vermiştir.

Devlet adamları ve meslek gruplarıyla ilgili biyografi kitapları arasında şunlar zikredilebilir: Hükümdarlar için Muhammed

b. Ali İbnü'l-İmrânî'nin *el-İnbâ' fi târihi'l-ħulefâ*'sı, İbn Dihye el-Kelbî'nin *en-Nibrâs fi târihi ħulefâ'i Beni'l-ʿAbbâs*'ı, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah er-Ravhî'nin *Bülğatü'z-zurefâ' fi târihi'l-ħulefâ*'sı, Ahmed b. Ali İbnü'l-Harîrî'nin *Munteħabü'z-zamân fi târihi'l-ħulefâ' ve'l-ʿulemâ' ve'l-a'yân*'ı, el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas'ın *el-ʿAscedü'l-mesbûk ve'l-cevherü'l-maħkûk fi tabakâti'l-ħulefâ' ve'l-mülûk*'ü, İbn Dokmak'ın *el-Cevherü's-şemîn fi siyeri'l-ħulefâ' ve'l-mülûk ve's-selâtin*'i, Makrizî'nin *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*'ü, Süyûtî'nin *Târîhu'l-ħulefâ*'sı; vezir ve kâtipler için Cehşiyârî'nin *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-küt-tâb*'ı, Hilâl b. Muhassin es-Sâbî'nin *Kitâbü'l-Vüzerâ*'sı, Ebü'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi'nin Fâtımî vezirleri hakkındaki *el-İşâre ilâ men nâle'l-vezâre*'si, Hândmîr'in *Düstûrü'l-vüzerâ*'sı; valiler için Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'nin *Kitâbü'l-Vülât*'ı (*Vülâtü Mısr*), Humeydî'nin *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinin ilgili bölümleri, Safedî'nin Dimaşk'ta görev yapan emir ve valilerle buraya gelen halife ve hükümdarlara dair *Ümerâ'ü Dimaşk fi'l-İslâm*'ı ve Şemseddin İbn Tolun'un Memlûk ve Osmanlı devirlerinin Dimaşk valilerine dair *İ'lâmü'l-verâ'* adlı eseri; kadılar için Muhammed b. Halef Vekî'in *Aħbârü'l-kuğât*'ı, Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'nin *Aħbârü kuğâtü Mısr*'ı, Muhammed b. Hâris el-Huşenî'nin *Kuđâtü Qurţuba*'sı (*Târîhu kuğâtü'l-Endelüs*), Nübâhî'nin *Târîhu kuğâtü'l-Endelüs*'ü, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Ref'ü'l-işr ʿan kuğâtü Mısr*'ı. Bazı ensâb kitaplarında, kaydedilen kişilerin biyografisine de yer verilir. Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'ı ve Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı buna örnek teşkil eder.

Biyografi eserlerinin bir kısmı bölge veya şehirler esas alınarak telif edilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ı, şehrin tarihiyle ilgili bilgiler yanında müellifin dönemine kadar Bağdat'ta yaşayan veya buraya gelen şahsiyetlerin, halife, vezir, kumandan gibi devlet adamlarıyla şair, kadı ve diğer mesleklerle mensup 7831 kişinin hayatına dair bilgi verilen alfabetik bir eserdir. Esere Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, İbnü'd-Dübeysî ve İbnü'n-Neccâr gibi âlimlerin yazdığı zeyiller de önemlidir. Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in *Târîhu Medineti Dimaşk* adlı eseri Dimaşk merkezli olmakla birlikte bazı Suriye şehirlerinde yaşamış kişilerin biyografilerini de içeren alfabetik düzenlenmiş bir eser olup sekisen cilt halinde yayımlanmıştır. Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fi aħbâri Ğır-*

nâta'sında Ğirata'nın tarihi, coğrafyası ve topografyasının yanında şehirle herhangi bir bağlantısı olan kişilerin biyografileri de kaydedilmiştir. Hasan Kummî'nin *Târîhi Kum*, Mâferrühî'nin *Meħâsinü İşfahân* ve İbn Zerküb'un *Şirâznâme* adlı eserleri bu türün İran coğrafyasındaki en önemli örneklerindedir. Bunlara İbn Funduk'un *Târîhi Beyhak*'ı, Nâdir Mirza'nın *Târîhi Tebriz*'i ile anonim *Târîhi Sistân* ilâve edilebilir. Muhammed b. Hâris el-Huşenî *Tabakâtü ʿulemâ'i İfrîkıyye*'sinde bu bölgede yetişen hadis, fıkıh ve kelâm âlimleriyle Kayrevan'da kadılık yapan kişilerin biyografilerine yer vermiştir. İbnü'l-Faradî'nin *Târîhu ʿulemâ'i'l-Endelüs*'ü ve bunun zeyilleri mahiyetindeki Humeydî'nin *Cezvetü'l-muktebis*, Dabbî'nin *Buğyetü'l-mültemis*, İbn Beşkuvâl'in *Kitâbü's-Şıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*, İbnü'l-Ebbâr'ın *et-Tekmile li-Kitâbi's-Şıla* ve İbnü'z-Zübeyr es-Sekaffî'nin *Şilatü's-Şıla*'sı da bu gruptandır. İbnü'l-Ahmer'in *Büyütâtü Fâsi'l-kübrâsı* Fas'ın meşhur aileleriyle eşrafına ait biyografileri içermektedir. Diğer eserler arasında Ebü Nuaym el-İşfahânî'nin *Zikru aħbâri İşbahân*'ı (*Târîhu İşbahân*), İbnü'l-Kâdî'nin *Cezvetü'l-iktibâs fi zikri men ħalle mine'l-a'lâm medînete Fâs*'ı, Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ'ın *Me'âlimü'l-îmân fi ma'rifeti ehli'l-Kayrevân*'ı, İbnü'l-Adîm'in *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*'i, Takıyyüddin el-Fâsî'nin Mekke'nin tarihine dair hacimli ansiklopedik eseri *el-İkdu's-şemîn fi târihi'l-beledi'l-emîn*'i, Şemseddin es-Sehâvî'nin I. (VII.) yüzyıldan itibaren Medine ile ilgisi olan kişilerin biyografilerine dair *et-Tuħfetü'l-lâife fi târihi'l-Medineti's-şerife*'si, Râdiyüddin İbnü'l-Hanbelî'nin çağdaş Halepli âlimlerle buraya dışarıdan gelen bilginlere dair *Dürü'l-ħubeb fi târihi a'yâni Haleb*'i zikredilebilir. Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-ħavâtir* adlı eserinde I-XIV. (VII-XX.) yüzyıllar arasında Hindistan'da yaşayan 4500 kadar âlim, mutasavvıf, edip, devlet ve siyaset adamının biyografisini anlatmaktadır.

Coğrafya kaynaklarında biyografilere de yer verilmiştir. Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ı ve İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-ebşâr*'ı bu türdendir. İran coğrafyası söz konusu olduğunda Emin-i Ahmed-i Râzî'nin evliyâ, ulemâ ve şairler başta olmak üzere 1560 biyografi içeren *Heft İklîm*'i, biyografik malzeme içeren coğrafya eserlerine örnektir. Diğer taraftan bazı şehirlerin ve bölgelerin tarihine dair eserlerde de siyasi şahsiyetler başta

olmak üzere birçok kişinin hayatı hakkında bilgiler kaydedilmiştir. Ebû Şâme el-Makdisî'nin Nüreddin Mahmud Zengî ile Selâhaddin-i Eyyübî dönemleri Mısır ve Suriye tarihine dair *Kitâbü'r-Ravzateyn*'i ve zeyli, Ali b. Hasan el-Hazrecî'nin Resûliler devri Yemen tarihiyle ilgili *el-'Ukûdü'l-lü'lü'yye'si*, İbnü'd-Deyba'nın Yemen tarihine dair *Buğyetü'l-müstefid fi aḥbâri medîneti Zebîd*'i ve müellifi tarafından yazılan zeyilleri, İbn Tağrîberdî'nin *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire'si*, Mîr Muhammed Ma'sûm'un *Târîḫ-i Sind*'i, Nizâmeddin Ahmed Herevî'nin Hindistan tarihiyle ilgili *Ṭabaḳât-i Ekberî'si* ve Ahmed b. Muhammed el-Makkarî'nin Endülüs tarihi yanında Vezir Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in hayatına dair *Nefḫu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'raḫîb* adlı eserinde de birçok kişinin biyografisi hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Bazı biyografi eserleri yıllara göre kaleme alınmış olup, bunlarda belirli bir yılda vefat eden kişileri bir arada görme imkânı vardır. Zehebî'nin *Târîḫü'l-İslâm*'ının muhtasarı olup 700 (1300) yılına kadar gelen *el-'İber fi ḥaberî men gaber* adlı eseri ve zeyli ile İbnü'l-İmâd'ın ulemâ ve devlet adamlarına ait 10.000 civarında biyografi içeren *Şezerâtü'z-zeheb*'i eserlerin en meşhurlarıdır. Öte yandan Taberî'nin *Târîḫü'l-ümem ve'l-mülûk*'ü, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntaẓam*'ı, İzzeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîḫ*'i, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye'si*, Bedreddin el-Aynî'nin *İkḍü'l-cümân*'ı, Mîr-hând'ın *Ravzatü's-şafâ' fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ's*, Hândmîr'in *Ḥabîbü's-siyer fi aḥbâri efrâdî'l-beşerî* gibi umumi tarih kitaplarında da hükümdarların yanı sıra birçok kişinin biyografisine yer verilmiştir. Belli bir asırda yaşayan kişilerin biyografilerini içeren eserler de vardır. VIII. (XIV.) yüzyıl için İbn Hacer el-Askalânî'nin *ed-Dürrerü'l-kâmine fi a'yanî'l-mî'eti's-sâmine'si*, IX. (XV.) yüzyıl için Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî'nin *ed-Ḍav'ü'l-lâmî' li-ehli'l-ḳarnî't-tâsî'* ve Süyûtî'nin *Naẓmü'l-ikḳyân fi a'yanî'l-a'yan*'ı, X. (XVI.) yüzyıl için Necmeddin el-Gazzî'nin *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâḳibi a'yanî'l-mî'eti'l-âşire'si*, XI. (XVII.) yüzyıl için Necmeddin el-Gazzî'nin *Luḫū's-semer ve ḳaḫfū's-semer min terâcimi a'yanî't-ṭabaḳâti'l-ülâ mine'l-ḳarnî'l-hâdî 'aşerî* ve Muhammed Emîn el-Muhibbî'nin *Ḥulâşatü'l-eşer fi a'yanî'l-ḳarnî'l-hâdî 'aşerî*, Şillî'nin *İkḍü'l-cevâhir ve'd-dürrer fi aḥbâri'l-hâdî 'aşerî*, XII. (XVIII.) yüzyıl için Muhammed

Halîl el-Murâdî'nin *Silkü'd-dürrer fi a'yanî'l-ḳarnî's-sânî 'aşerî* ve Ahmed b. Nûmân el-Âlûsî'nin *ed-Dürrü'l-munteşir fi ricâli'l-ḳarnî's-sânî 'aşer ve's-sâliḫ 'aşerî*, XIII. (XIX.) yüzyıl için Baytâr'ın *Hilyetü'l-beşer fi târiḫi'l-ḳarnî's-sâliḫ 'aşerî*, Halîl Merdem Bek'in *A'yanü'l-ḳarnî's-sâliḫ 'aşer fi'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâ'* adlı eseri ve Mısırlı Ahmed Teymur Paşa'nın *Terâcümü a'yanî'l-ḳarnî's-sâliḫ 'aşer ve evâ'ili'l-ḳarnî'r-râbi' 'aşerî*, Muhammed Cemîl eş-Şattî'nin *A'yanü Dimaşḳ fi'l-ḳarnî's-sâliḫ 'aşer ve nişî'l-ḳarnî'r-râbi' 'aşer min 1201-1350 h.* adlı kitabı zikredilebilir. İranlı âlim Âgâ Büzürg-i Tah-rânî, *Ṭabaḳâtü a'lâmî's-Şi'a* adlı eserinde IV-XIV. (X-XX.) yüzyıllar arasında yetişen Şîi âlimlerini yüzyıllara göre gruplandırarak ele almıştır.

Bazı hususlarda ortak niteliklere veya fiziksel özelliklere sahip kişiler hakkında da kitaplar yazılmıştır. Câhiz *Kitâbü'l-Buḫalâ'*sında cimriliğiyle meşhur kişilerden, *el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-ḫülân*'ında sakat ve hastalıklı olan meşhurlardan bahseder. Ebû Hâtîm es-Sicistânî'nin *Kitâbü'l-Mu'ammerin*, Ebû Zekeriyâ İbn Mende'nin *Cüz' fihi men 'aşe mi'e ve 'işrine sene mine's-şahâbe*, Zehebî'nin *Cüz' fihi ehli'l-mi'e* adlı eserleri yüzyıldan fazla yaşayan kişilere dairdir. Safedî *Nektü'l-himyân fi nüketi'l-'umyân*'ında ünlü müslüman âmâların, eş-Şu'ur bi'l-'ur adlı eserinde bir gözü görmeyen seksen civarında kişinin biyografisine yer vermektedir. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn'u* ve Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından bu esere yazılan *İzâḫü'l-meknûn* adlı zeyille Fuat Sezgin'in *Geschichte der arabischen Schriftums'u* (GAS), Charles A. Storey'in *Persian Literature'u* ve Şâkir Mustafa'nın *et-Târîḫü'l-'Arabî ve'l-mü'erriḫûn'u* gibi bio-bibliyografik kitaplarda muhtelif ilimlere dair eserlerden bahsedilirken müelliflerin hayatı hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bağdatlı İsmâil Paşa'nın 9000 civarında müellifin biyografisini ve eserlerini ele aldığı *Hediyyetü'l-'ârifin*'i, Hayreddin ez-Ziriklî'nin başlangıçtan itibaren İslâm kültür tarihinde meşhur olmuş şahsiyetlere ve belli başlı şarkiyatçılara dair hacimli ansiklopedik eseri *el-A'lâm*'ı, Ömer Rızâ Kehhâle'nin Arapça eser yazan müelliflere dair 19.000 civarında biyografi içeren *Mu'cemü'l-mü'ellifin*'i ve aynı yazarın *A'lâmü'n-nisâ' fi âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm*'ı XX. yüzyılda yazılmış önemli biyografi eserleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un mukaddimesi, I, 100, 103; M. Abdülgânî Hasan, *et-Terâcim ve's-siyer*, Kahire 1955; H. Gibb, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis - P. M. Holt), London 1962, s. 54-58; A. K. S. Lambton, "Persian Biographical Literature", a.e., s. 141-151; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 93-95, 100-106; D. Grimwood-Jones, "Genealogy, Biographical Dictionaries and Who's Whos", *Arab Islamic Bibliography* (ed. D. Grimwood-Jones v.d.ğr.), Sussex 1977, s. 78-100; Şâkir Mustafa, *et-Târîḫü'l-'Arabî ve'l-mü'erriḫûn*, Beyrut 1980-93, I-IV, tür.yer.; Hânî el-Amed, *Dirâsât fi kütübî't-terâcim ve's-siyer*, Amman 1981, s. 93-94, 97, 121-122; P. Auchterlonie, *Arabic Biographical Dictionaries: A Summary Guide and Bibliography*, Durham 1987; R. Stephen Humphreys, *Islamic History*, Princeton 1991, s. 79, 188-189, 192; M. Fethî Osman, *el-Medḫal ile't-târîḫi'l-İslâmî*, Beyrut 1412/1992, s. 149-160; Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge 1994, s. 46, 49, 204-210; a.m.f., "Islamic Biographical Dictionaries: A Preliminary Assessment", *MW*, LXIII/1 (1973), s. 53-65; Wadâd al-Qâdi, "Biographical Dictionaries: Inner Structure and Cultural Significance", *The Book in the Islamic World: The Written Word and Communication in the Middle East* (ed. G. N. Atiyeh), New York 1995, s. 93-122; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 30, 73, 82-84, 89-90, 142, 146, 148, 151, 163, 271; J. S. Meisami, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburgh 1999, tür.yer.; *Interpreting the Self: Autobiography in the Arabic Literary Tradition* (ed. Dwight F. Reynolds), Berkeley 2001, s. 38-44; C. F. Robinson, *Islamic Historiography*, Cambridge 2003, s. 59, 61, 68-74; R. W. Bulliet, "A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries", *JESHO*, XIII (1970), s. 195-211; İbrahim Hafsi, "Recherches sur le genre 'Ṭabaḳât' dans la littérature arabe", *Arabica*, XXIII/3, Leiden 1976, s. 227-265; XXIV/1 (1977), s. 1-41; XXIV/2 (1977), s. 150-186; Malak Abiad, "Origine et développement des dictionnaires biographiques arabes", *BEO*, XXXI (1979), s. 7-15; G. Makdisi, "Ṭabaḳât-Biography: Law and Orthodoxy in Classical Islam", *IS*, XXXII/4 (1993), s. 371-396; Heffening, "Ṭabakat", *IA*, XI, 590-592; Cl. Gilliot, "Ṭabakat", *EI*² (Ing.), X, 7-10.

CASİM AVCI

Osmanlı Dönemi. Osmanlı döneminde genel olarak bir kişiyi anlatan biyografi eserlerine "tercüme-i hâl", birden fazla kişinin biyografisini içeren eserlere "terâcim-i ahvâl" denilmiştir. Arap tabakat geleneği ile İran *tezkiye** geleneğinin tesiri altında çeşitli biyografiler kaleme alınmış, biyografi edebiyatı zenginleştikçe "vefeyât, ravza, riyâz, gülzâr, gülşen, hadîka, devha, sefine, tuhfe" gibi çeşitli isimlendirmeler ortaya çıkmıştır. Bu arada İslâmî edebiyatın uzantısı olarak "siyer" türü bu dönemde de devam etmiştir. Osmanlılar'da biyografi çalışmaları gerçek anlamda